

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Kőváriné Ignáth Éva

Magyarország biztonsági portréja a dokumentumok tükrében

A Varsói Szerződés időszakától a NATO tagságig

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt, DSc
egyetemi tanár

Budapest, 2008

NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK INTÉZET

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Kőváriné Ignáth Éva

Magyarország biztonsági portréja a dokumentumok tükrében

A Varsói Szerződés időszakától a NATO tagságig

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt, DSc
egyetemi tanár

© Kőváriné Ignáth Éva

Tartalomjegyzék

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4
2. A felhasznált módszerek	6
2.1. <i>A központi fogalmak operacionalizálása</i>	<i>10</i>
3. Az értekezés eredményei.....	13
3.1. <i>A Varsói Szerződés tagjaként formálódott önkép és a tagság öröksége.....</i>	<i>13</i>
3.2. <i>A biztonsági önkép válsága és változása a NATO tagság ígéretéig.....</i>	<i>14</i>
3.3. <i>A magyar biztonsági önkép formálódása a NATO tagság fényében</i>	<i>16</i>
4. Főbb hivatkozások	18
5. Publikációk jegyzéke.....	27

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

1989-et követően sokan sok helyütt leírták, hogy egy több mint negyven éves periódus véget ért, és a hidegháborús szembenállást egy új nemzetközi rend váltja fel. A keleti blokk államai a demokratizálódás útjára léptek, és a kilencvenes években külpolitikájukban az euroatlanti szervezetekhez való társulás fontos helyet kapott. Ezen országok újra meg kellett, hogy keressék és találják a helyüket a kontinensen, hiszen a Szovjetunió által létrehozott kötelek elszakadtak, a KGST megszűnt, és a Varsói Szerződés is felbomlott. Ebben a helyzetben a kelet-közép-európai országoknak újra kellett definiálniuk önmagukat, kialakítani az új, hidegháború utáni identitásukat, mind a nemzetállam szintjén, mind pedig – egy másik szintet tekintve – a biztonságpolitika szintjén.

Felmerülhet a kérdés, hogy a hidegháborút követően a helyüket kereső, és a nyugat-európai, euroatlanti gazdasági és biztonsági szervezetekhez csatlakozni kívánó (és legtöbbjük esetében ma már sikeres csatlakozást magukénak mondó) országoknak milyen új értékrendet kellett, illetve kell majd a jövőben figyelembe venni, milyen normákhoz kell majd alkalmazkodni? Milyen új identitást sikerült kialakítaniuk a hidegháborút követően? Mennyire tudják majd saját nemzeti értékeiket, érdekeiket képviselni az adott nemzetközi szervezetben? Mennyiben befolyásolhatja esetleg a nemzetközi szervezet már kialakult értékrendjét, normáit az új tagok által hozott különböző érték- és normarendszer? E kérdések Magyarország már megvalósult NATO, és EU tagságával kapcsolatban is felmerülhetnek.

A dolgozat a fenti problémakörből Magyarország NATO csatlakozását vizsgálja, mégpedig egy sajátos, konstruktivista felfogás szemszögéből, ötvözve azt a diskurzuselemzés módszertanával. A Varsói Szerződés (VSZ) tagságtól a rendszerváltozáson és a NATO csatlakozáson át a 2004-ben megjelent biztonsági alapelvekig terjedő időszakot tekinti át (1989-2004) az értekezés, ezen perióduson belül kitér a VSZ felépítésére, megszűnésére, a szervezeten belül kialakult magyar önképre, a megváltozott körülményekhez viszonyuló NATO-ra, a szervezet útkeresésére a VSZ felbomlása és a Szovjetunió dezintegrálódása után. Áttekintésre került a kilencvenes évek kiütkeresése, és identitás keresése, majd az eddig elfogadott biztonsági alapelvek elemzése, az azt megelőző vita. A NATO tagságot követően kialakult magyar biztonsági identitást, és biztonság-értelmezést a 2004-ben kiadott biztonsági stratégiában foglaltak mutatják majd meg. A vizsgálatok során az egyik szál a NATO kialakult identitását követi nyomon, azt az identitást, amelyet a szervezet egyrészt a világ, másrészt a kelet-közép-európai államok felé tükrözött. Emellett, pedig koncentrálni a szervezet által képviselt értékekre, normákra. A dolgozat másik szála, pedig a magyar történéseket

tekinti át, ám csak azokra a fordulópontokat koncentrál, amelyek tükrözik a kialakuló magyar biztonsági identitást. Mindezt azért, hogy bizonyítani próbálja: *a NATO-hoz való csatlakozás ígérete, majd a NATO tagság maga befolyásolta a magyar biztonság-felfogást, valamint hatott a magyar biztonsági identitás (portré) kialakulására és jelenlegi formájára.*

A kilencvenes évek elején, a rendszerváltás hajnalán már felmerültek az ország biztonságával kapcsolatos problémák. Különböző elképzelések láttak napvilágot, a Varsói Szerződés és a NATO egyidejű megszüntetésétől a semlegességig. Magyarország érzekelte, hogy a korábban létező biztonság-felfogás már nem értelmezhető, azonban az euroatlanti szervezetek még nem álltak készen az új tagok befogadására. A biztonsági alapelvekről szóló vitában az is tükröződik, hogy a hidegháborús beidegződések még erősen éltek, nehezítve a biztonság nyugati típusú értelmezésének teljes átvételét. A dokumentumok alapján a szerző bizonyítani szeretné, hogy *a kilencvenes évek elején a Varsói Szerződés idején fennállt biztonsági önkép válságba került, a kiútkeresés tükröződik a biztonsági alapelvekben (1993).* Ugyanakkor *a kiútkeresés nehézségei részben a Varsói Szerződésben eltöltött múlt, és az akkor szerzett identitással magyarázhatók, ez visszatükröződik az 1989-1993-as időszak különböző nézeteiben.* A NATO – miután léte újra legitimálódni látszott - megpróbálta megmutatni a volt szocialista országok számára a szervezeten belüli különböző fogalom-értelmezéseket, folyamatokat, tervezést, együttműködési normákat (tehát szocializálni próbálta a szocialista blokk államait), segítve azok demokratikus átalakulását. Erre példa a *Partnerség a békéért* program meghirdetése. A dolgozatban arra is kitérünk, hogy milyen értékeket, normákat sugallt a dokumentum, és *milyen szocializációs folyamatot kínált a kelet-közép-európai államoknak.* Később, a NATO-tagság perspektívája, valamint a Magyarország déli határainál dúló délszláv válság hozzájárult ahhoz, hogy a magyar biztonsági kép, és felfogás megváltozzon, korábban nem képviselt normákat is integráljon az ország a biztonsági alapelvekbe. A 2001. szeptember 11-ei események kapcsán a NATO újból változott, a terrorizmus elleni harc kiemelkedő fontosságot kapott. Megkíséreljük megmutatni, hogy ennek hozománya mennyire mutatkozik meg a 2002-es és 2004-es magyar nemzeti biztonsági stratégiában. Mindezen célokat dokumentumok tükrében szeretné vizsgálni a szerző.

2. A felhasznált módszerek

A kutatás időbeli lehatároltságát illetően a vizsgálat longitudinális, egy meghatározott idő-intervallumra vonatkoztatott a megfigyelés. Ez az időszak Magyarország VSZ tagságának időszakával kezdődik, és végpontként a 2004-es év tekinthető, annak ellenére, hogy a dolgozat alcíme inkább az 1999-es végpontra utal. Az 1999-2004-es időszakban ugyanakkor csupán két dokumentum képezi magyar szemszögből a vizsgálat tárgyát, mégpedig a két nemzeti biztonsági stratégia.

Ugyanakkor a kutatás keresztmetszeti dimenzióját tekintve egyrészt a VSZ tagként kirajzolódó önkép, másrészt a NATO, mint politikai szervezet kerül mikroszkóp alá (értékek, szervezeten belüli normák, a szervezet által képviselt kultúra stb.). A VSZ tagjaként eltöltött időszak alatt létrejött, és változásokon átment önkép segít megérteni, hogy milyen nehézségekkel szembesült az ország a rendszerváltás után, milyen örökséggel kellett megbirkóznia. A biztonsági szervezeteken kívüli időszak ugyancsak lényeges abban a tekintetben, hogy hogyan próbálta Magyarország önmagát elhelyezni, láttatni a nemzetközi porondon, hogyan értelmezte saját és a nemzetközi biztonságot. Ezen időszak vizsgálatában a fordulópontokat lényegében a biztonságról alkotott kép változásai jelentik, amelyek leginkább talán a biztonságpolitikai alapelvek születése alapján ismerhetők meg.

A NATO átalakulása is fontos szempont. A nemzetközi biztonsági környezet változása – jelesül a Varsói Szerződés felbomlása - hatással volt többek között arra, hogy a NATO politikai szervezeti volta került előtérbe¹. A szervezet az új környezethez saját struktúrájának átalakításával válaszolt, amely lehetővé tette a párbeszédet az újonnan született demokráciákkal. Mindemellett természetesen a szervezet célrendszerét is át kellett alakítania, újra értelmezni a biztonság fogalmát és tartalmát.

A kutatás maga alapvetően másodelemzésre épült. Alapját egyrészt a már megírt tanulmányok, esetleg lefolytatott mérések képezik, másrészt a VSZ ideje alatt született, a Magyar Országos Levéltárban fellelhető, vagy online elérhető külügyminisztériumi, és pártanyagok, a biztonságpolitikai alapelvek születésével kapcsolatos országgyűlési és bizottsági viták anyagai, valamint a nemzeti biztonsági stratégiák teszik ki. A NATO és a Varsói Szerződés tekintetében, pedig ugyancsak a hivatalos dokumentumok elemzése képezte a kutatás alapját.

¹ A NATO politikai jellemvonásainak kihangsúlyozása nem újkeletű, már a Harmel-jelentés is szót emelt emellett.

A *módszertan* tekintetében a dolgozat alapvetően egy viszonylag fiatal nemzetközi politika elmélethez nyúl, ez, pedig a konstruktivizmus. Azt, hogy a szociológia területén ismert diskurzuselemzés milyen magyarázó erővel bír a nemzetközi kapcsolatokat, a világpolitika jelenségeit és szereplőit vizsgálva, több szerző írta körül részletesen, így például Nicholas Onuf, Vendulka Kubáلكová és Jeffrey Checkel.

A konstruktivizmus fontosnak tartja a nyelvet, amely az értékek létrejöttében döntő szerepet játszik. A nyelv a politikai diskurzusok elemzéséhez elengedhetetlenül fontos, hiszen a tárgyalások, hivatalos vagy nem hivatalos találkozók mind teret adnak a párbeszédnek, amely során eszmék, értékek, és játékszabályok alakulhatnak ki (Wilga [2001] p. 78.). A kutatások során először meg kell találni a szabályokat, normákat, majd az adott három kategória valamelyikébe kell sorolni őket². Ezek után a szereplők, az intézmények és a struktúrák beazonosítása történik. Végül a tartalmi magyarázat következik. A normák, szabályok és szereplők beazonosítása, illetve azok forrása mindig a témától függ. A nemzetközi kapcsolatok területén a szabályok, normák megjelenhetnek a diplomaták, államférfiak beszédeiben, a nemzetközi szervezetek hivatalos közleményeiben, de a sajtó is forrásként szolgálhat. A szereplők érdekei, és szándékai megjelennek azok kijelentéseiben, ugyanígy utalnak arra is, hogy az adott szereplő hogyan látja magát és hogyan lát másokat a nemzetközi rendszerben. Ezzel a szereplő identitására is utal. Maga az identitás, pedig az a közeg, írja Kubáلكová, amelyen keresztül az állami vezetők és az állampolgárok az egyezségeket és a különbözőségeket lefordítják a nemzetközi kapcsolatokról képzett állításokra (Kubáلكová [2001]).

Jeffrey Checkel egy másik megközelítés halmaza alkalmaz, amelynek jelen dolgozat szempontjából egy része érdekes lehet³. Checkel kutatásának első lépéseként mélyinterjúkat készített, mégpedig figyelve arra, hogy a megkérdezettel lehetőleg kétszer beszélgesse. Második lépésként a fontosabb publikációk és megbízhatóbb média források elemzését javasolja, amely segít abban, hogy az interjúk során megkérdezett, illetve a nyilvános vitákban részt vett személyek motivációit ellenőrizze. Harmadik fokozatként említi a hivatalos dokumentumokat és feljegyzéseket, például a különböző – téma szempontjából

² A szabályok lehetnek ellentmondást nem tűrők, rendelkezők, és kötelezettségvállalók. Vendulka Kubáلكová: A constructivist primer. IN: Foreign policy in a constructed world. M. E. Sharpe, Armonk, New York, London, England, 2001., 62. old.

³ A megközelítésről bővebben a következő műben lehet olvasni: Jeffrey T. Checkel: Why comply? Constructivism, social norms and the study of international institutions. Arena working papers, WP 99/24. http://www.arena.uio.no/publications/wp99_24.htm

releváns – találkozókon készült jegyzőkönyveket. Végül a vizsgált politikai területen nézi meg a belső normák kialakulását. Itt megfigyeli a különböző – releváns – szervezeteken belül létrejött normákat, és a jogi vonalat is (törvények, alkotmány).

Ezen szerzők alapvetően általános síkon közelítették meg a módszertant. A konkrét esettanulmányokat tekintve e sorok szerzőjének nagy segítséget adott Ted Hopf írása a szovjet-kínai kapcsolatok elemzéséről, Lisbeth Aggestam műve az identitás szerepéről a külpolitikában, Fierke és Wiener műve a NATO és EU bővítésről, Krotz írása a francia és német külpolitikáról⁴. Az említett művekben nem csupán módszertani leírást találhat az olvasó, hanem gyakorlati példán keresztül látható, hogyan használható a diskurzus⁵ elemzés a konstruktivista elmélet keretei között a külpolitikai elemzésekben.

A módszertant tekintve a diskurzuselemzés mindenképpen érdemel egy rövidebb bemutatást, tekintve, egyrészt, hogy annak is több ága akad, másrészt pedig, hogy ez az elemzési módszer meglehetősen újszerű a világpolitikai folyamatok, nemzetközi kapcsolatok vizsgálatának területén⁶. Hogyan értelmezik a diskurzus elemzést a különböző gondolkodók? Wood és Kroger szerint, a diskurzus elemzés a társadalmi élet olyan szemlélete, amely mind módszertani mind konceptuális elemeket magáénak mondhat. Tartalmaz a diskurzusról való gondolkodásmódokat (teoretikai és metateoretikai elemek) és a diskurzust mint adatot kezelő módokat (módszertani elemek). Így a diskurzus elemzés nem csupán a bevett módszerek alternatívája, hanem azon látásmódok alternatívája, amelyekbe a fenti módszerek beágyazódtak. (Wood, Kroger [2000] p. 3.)

⁴ Az említett művek pontos címe és elérhetőségük: Ted Hopf (2005): Identity Relations and the Sino-Soviet Split. <http://www.people.fas.harvard.edu/~johnston/hopf.pdf>. ; Lisbeth Aggestam (1999): Role Conceptions and the Politics of Identity in Foreign Policy. http://www.arena.uio.no/publications/working-papers1999/papers/wp99_8.htm.; K. M. Fierke, Antje Wiener (1999): Constructing institutional interests: EU and NATO enlargement. <http://econ.tu.ac.th/class/archan/somboon/on%20eu%20enlargement/fierke.pdf>.; Ulrich Krotz (2002): National role conceptions and foreign policies: France and Germany compared. <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/Krotz.pdf>.

⁵ Potter (1997) definíciója: a diskurzus elemzés a diskurzust mint társadalmi gyakorlatokban létező szövegeket és beszédet vizsgálja. Így a hangsúly nem a nyelven mint egy absztrakt egységen van, mint például egy lexikon és nyelvtani szabályok összessége, különbözőségek rendszere, vagy megállapítások kifejezésére használt szabályok összessége. Ehelyett, a nyelv az interakciók közvetítője: ezáltal a diskurzusok elemzése az emberek cselekvésének elemzésévé válik. Más szóval, a nyelv nem csak a leírás eszköze vagy a kommunikáció médiuma, de mint társadalmi gyakorlat, a cselekvés eszköze is. A társadalmi lét központi és konstitutív jellemzője. (Wood, Kroger [2000] 4.old.)

⁶ Ugyanakkor említést érdemel, hogy a történelemben egészen régre nyúlnak vissza a tartalom vagy szövegelemzés gyökerei. Erre egyik példa: 1640 táján Svédországban egy vallási szekta kiadott egy énekeskönyvet, amely Sion zsoldárai címen jelent meg, és magára vonta a hivatalos luteránus államegyház haragját. A vita során elkezdtek vizsgálni a megtámadott szövegek stílusát, és ezeket összehasonlították a hivatalos egyházi kiadványok stílusával és szimbólumaival. Kiderült, hogy az „eretnek” zsoldárok eltérnek a hivatalos egyház zsoldáraitól, mivel azokban a „vérző Krisztus”, a „szenvedő Krisztus”, a „megfeszített Krisztus” stb. kifejezések sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint az egyházi kiadványokban. (Antal [1976] 23-24. old.)

A módszertant tekintve, két alapvető válfaj különböztethető meg, a kvalitatív és a kvantitatív vizsgálatok. Jelen dolgozatban a kvalitatív ágat alkalmazza a szerző. A korábban említett műveket is alapul véve, a kvalitatív elemzés során úgynevezett NRC-ket (*national role conceptions* – nemzeti szerep fogalom) próbál felvázolni a szerző. A nemzeti szerep fogalmak a saját államnak mint társadalmi összességnek a nemzetközi porondon képviselt megfelelő szerepéről és céljáról kialakult közös nézetek és megállapodások. Az NRC-k a szocializáció, az emlékezet és a történelem szülöttei (ilyen értelemben utal az identitásra Katzenstein is műveiben), amelyeket kétségbe lehet vonni, de sokszor sokáig fennmaradnak.⁷ Az NRC egy általános kép az adott országról, melynek vannak elemei: ezen elemeket vizsgálja e sorok szerzője a felsorolt dokumentumok kapcsán. Ugyanakkor a vizsgálat szempontjából különböző kategóriákat szükséges definiálni, amelyek alapján az elemzés során a szövegekben megjelenő utalásokat osztályozni lehet:

- a VSZ vizsgálatokor: *demokrácia* (a szocialista, kommunista tömb felfogása szerint, milyen az általuk képviselt demokrácia, demokratikus értékek, milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítették, illetve milyen jelzőket társítottak hozzá); *a másik fél / ők* (hogyan látták az ellenséges tábor, milyen értékeket, jelzőket kötöttek hozzájuk, milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítették megnevezésüket, hogyan látják a NATO-t, milyen fogalmakat, jelzőket illesztenek hozzá); *a szövetséges országok / mi* (milyen értékek kötődtek ezen országokhoz, milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítették őket, de itt össze kell vetni a rájuk háruló feladatokat is, mit mondanak magáról a szervezetről a vonatkozó dokumentumok, milyen jelzőkkel illették a szervezetet); *biztonság* (ehhez a fogalomhoz milyen jelzőket társítottak);

- a NATO esetében: *demokrácia* (a szocialista, kommunista tömb felfogása szerint, milyen az általuk képviselt demokrácia, demokratikus értékek, milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítették, illetve milyen jelzőket társítottak hozzá); *a másik fél / ők* (hogyan látták a szervezeten kívüli országokat, milyen értékeket, jelzőket kötöttek hozzájuk, milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítették megnevezésüket); *a szövetséges országok / mi* (milyen értékek kötődtek ezen országokhoz, milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítették őket, de itt össze kell vetni a rájuk háruló feladatokat is); *biztonság* (ehhez a fogalomhoz milyen jelzőket társítottak);

⁷ Az NRC-k értelmezéséről, szerepéről bővebben: Ulrich Krotz (2002): National role conceptions and foreign policies: France and Germany compared. <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/Krotz.pdf>.

- *Magyarország* tekintetében, attól függően, hogy mely időszakról van szó: *Magyarország* (milyen szavakkal, kifejezésekkel helyettesítik az ország megnevezését, hogyan definiálják helyét a nagyvilágban, milyen jelzőket kötnek hozzá; vagyis, kik a „mi”); *biztonság* (milyen jelzőket kötnek hozzá, milyen szöveggörnyezetben használják); *VSZ* (milyen szavakkal helyettesítik, milyen jelzőket kötnek hozzá, milyen szöveggörnyezetben használják); *NATO* (milyen szavakkal helyettesítik, milyen jelzőket kötnek hozzá, milyen szöveggörnyezetben használják); a mi és az ők táborának helye.

A diskurzuselemzés egyik nagy nehézsége a szövegek kiválasztása, szelektálása. Az értekezésben a vizsgált anyagok között szerepeltek: hivatalos beszédek, párton belül elhangzott beszédek, parlamenti bizottsági felszólalások (külügyi és honvédelmi bizottság), parlamenti viták, a törvényjavaslatok és törvények szövege. A NATO esetében az 1989-et követően született stratégiai koncepciók, a Londoni nyilatkozat, a PpP dokumentum, a madridi csúcstalálkozón elhangzott meghívás, a tagsági feltételek, valamint a NATO főtitkári nyilatkozatok, beszédek lesznek alapvető fontosságúak

Mindezeket figyelembe véve, a kutatás elméleti keretét a konstruktivista iskola adja (az általa alkalmazott látásmódban és általa használt jelentéssel tekint e sorok szerzője az államra, a nemzetközi szervezetre, az identitásra, normákra, biztonsági közösségre, stb.) módszertani alapját, pedig a diskurzuselemzés testesíti meg⁸. Ezen források alapján – és a konstruktivista elmélet definíciója szerint – próbálom majd beazonosítani azokat a normákat, amelyek a szervezet identitásának építő elemei, illetve, hogy egyes fogalmak alatt mit érthet a szervezet.

2.1. A központi fogalmak operacionalizálása

A dolgozat írása során néhány fogalom tisztázásra szorult, miután a különböző politika-elméleti irányzatok különbözőképpen definiálják azokat. Ezek közé a fogalmak közé tartoznak:

Állam: az állam fogalmának meghatározásakor a klasszikus nemzetközi jogi fogalmat használom. Eszerint, az állam a nemzetközi kapcsolatokban olyan egység, amely meghatározott területen tényleges hatalmat gyakorló kormány uralma alatt élő egyedek csoportját foglalja magában. A konstruktivista felfogás szerint, amely az államot a

⁸ Az elméleti fejezetben bemutatásra kerül, hogy a konstruktivizmus egyes irányzatai a nyelvet nagyon fontosnak, magyarázó erejűnek tartják. Az említett szerzők is erre alapoznak műveikben, amelyekben gyakorlatilag a diskurzuselemzést, mint módszertant használják, valamilyen formában.

nemzetközi rendszer fontos szereplőjének tartja, az államok identitása nem állandó és változatlan az idők folyamán, s nem egyetlen identitás él az államokban. Az államok identitása változik a nemzetközi rendszer változásával együtt, és függ történelmi, kulturális, politikai és társadalmi kontextustól. Ugyanakkor az államok egyszerre több identitást hordozhatnak a nemzetközi rendszerben.

Anarchia: a nemzetközi kapcsolatok elméletében általánosan a közös kormány hiányát fejezi ki a világpolitikában. Nincs olyan szerv, amely kikényszerítené a szabályokat, vagy a csalást megelőzné. A konstruktivista elmélet álláspontja ezzel részben megegyezik. Az elmélet szerint, az anarchia egy olyan helyzet, amikor az a szabály létezik, hogy egyik állam, vagy államok egy csoportja sem uralkodik a többi felett. Arra is vonatkozik, hogy nincsen egy államok feletti intézmény, amely azokat uralná.

Biztonság: a hidegháború után kialakult biztonságfogalom, amelyben a területi biztonságon felül már a humanitárius biztonság, a környezetvédelmi biztonság, gazdasági biztonság stb is bele tartozik.

Biztonsági dilemma: az anarchiával jellemezhető nemzetközi rendszerben az államok saját biztonságuk növelésével a többi államot arra készítetik, hogy ők is lépéseket tegyenek saját biztonságuk növelésére, miután ezek az államok biztonságuk csökkenését érzékelik.

Biztonsági közösség: a konstruktivista elméletre alapozva, biztonsági közösség akkor áll fenn államok között, ha (1) közös identitást mondanak magukénak, illetve létezik egy „mi”-tudat (ezzel együtt természetesen a közösségen kívüliek esetében él egy „ők”-kép); (2) és ezért, van egy bizonyos fajta bizalom, hogy a közösségen belüli vitákat, nézeteltéréseket békés úton fogják megoldani.

Demokrácia, és demokratikus értékek: a demokratikus berendezkedésű országokban érvényesül a magántulajdon tisztelete, a törvény előtti egyenlőség, a szólásszabadság, valamint a választójog és a választhatóság joga. Emellett megvalósul a törvényhozó és a végrehajtó hatalom elkülönülése. A demokratikus értékek közül meg kell említeni az emberi jogok tiszteletét, a konfliktusok békés megoldására való törekvést, stb.

Demokratikus béke: Michael M. Doyle szerint a demokráciák közötti békét jelenti, mely nem zárja ki, hogy a demokráciák és a nem demokratikus berendezkedésű országok egymással harcba bocsátkozzanak. Itt hozzá kell tenni, hogy a demokratikus béke elméletének két fő ága alakult ki a kilencvenes években, a nemzetközi konfliktusok szélesebb mezejére áthelyezve az elméletet. Az elmélet egyik ága szerint a demokráciák általában békésebben viselkednek

minden állammal kapcsolatban a nemzetközi porondon (*monadic DPT*); a másik ág szerint a demokratikus berendezkedésű államok egymással szemben békés kapcsolatot építenek ki, nem háborúznak egymással (*dyadic DPT*). Az második modell kapcsán kimutatták, hogy a demokráciák közötti szövetségek erősek, a gazdasági kapcsolatok szerteágazóak, s egymás közötti konfliktusait nagyobb valószínűséggel oldják meg tárgyalásos úton és kompromisszumokkal a vitáikat, mint más államok.⁹ A szerző ez utóbbi ág felfogása felé hajlik.

Identitás: Wendt „Anarchy is what states make of it...” című tanulmányában az identitás fogalmát úgy határozza meg, hogy az a szereplők saját magukról alkotott viszonylag stabil, szerep-specifikus felfogásai és várakozásai összessége (Wendt [1992] 397. old.). A nemzetközi rendszer szereplői a kollektív jelentésekben (a „nemzetközi társadalomban”) való részvétellel szerzik meg identitásukat. Wendt megfogalmazása szerint, éppúgy, mint az egyéneknek, az államoknak is többes identitásuk létezhet (Wendt [1992] 397. old.). Az identitások létrejöttében fontos szerepet játszanak a normák és a szokások, amelyek a nemzetközi rendszerben működnek. Ezek a normák pontosítják azokat a cselekvéseket, szokásokat, amelyeken keresztül Mások felismerik az adott identitást, és helyesen reagálnak rá (Hopf [1998] 173. old.).

Kultúra: e fogalom értelmezésénél a német fogalomhasználatot lenne szerencsés figyelembe venni, eszerint a kultúra az emberiség által elért szellemi, intellektuális, normatív teljesítmények összessége.

Nemzetközi szervezet: a nemzetközi szervezetek alapokmánnal rendelkező szervezetek, amelyeknek különböző szervei vannak. Maga a szervezet lehet globális, regionális és partikuláris.

Nemzetközi rezsím: a rezsím úgy definiálható, mint a nemzetközi kapcsolatok adott területén létrejött implicit vagy explicit elvek, normák, szabályok összessége, és olyan döntéshozatali mechanizmus, amelyhez az aktorok elvárásai közelednek.

Norma: a norma az adott identitással rendelkező szereplők helyes magatartásáról kialakult kollektív elvárás.

⁹ Hasenclever, Andreas & Wagner, Wolfgang (2004): From the Analysis of a Separate Democratic Peace to the Liberal Study of International Conflict. IN: International Politics, 41. évf., 4. szám

3. Az értekezés eredményei

Magyarország hosszú utat tett meg a VSZ tagságtól a NATO tagországgá válásig. A VSZ tagságtól a rendszerváltozáson át 2004-ig eltelt időszakban a magyar biztonsági önkép, portré is alakult, formálódott, részben a nemzetközi körülmények, részben pedig az euro-atlanti integrációs szervezetek által küldött jelzések mentén. A dolgozat a következő alátámasztásokat találta a kezdeti problémamegfogalmazásokra:

3.1. A Varsói Szerződés tagjaként formálódott önkép és a tagság öröksége

A VSZ fennállásának időszakát tekintve, az ország szempontjából három identitáskorszak különíthető el a vizsgált anyagok alapján. Az első, amely a hatvanas évek végéig terjedt, egyszerűen a lojális követő kifejezéssel lenne jellemezhető. Mi támasztja ezt alá? Az, hogy az ország¹⁰ elfogadta a VSZ kínálta adottságokat: nem kérdőjelezte meg a szuverenitást, a Moszkva által mutatott utat járta. Teljes volt az azonosulás a szervezettel: itt kiemelhető a lojalitás, az együttműködésre való hajlandóság, a rugalmas alkalmazkodás a nagy testvér igényeihez. A korabeli dokumentumokból kitűnik, hogy a többes szám első személy használata a VSZ-beli egységre utal, sőt, az elhajlókat, a más úton járókat (Románia) ugyanúgy elítélte, mint Moszkva. Elfogadta az ország azt is, hogy a közös érdek képviselője a Szovjetunió, és, hogy valóban létezik közös érdek. Az „ők” csoportba egyértelműen a NATO-t és az USA-t sorolta, kiemelve, hogy a nyugati szervezet nem egységes, és minden olyan negatív jellemzőt vallott, amit Moszkva. A hatvanas évek végétől a hetvenes évek végéig az ország közvetítő szerepet töltött be a Nyugat és Moszkva között, és aktív nemzetközi tevékenységet folytatott. Komoly külpolitikai sikerként könyvelték el az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet összehívásában játszott szerepet, ezt erősíti meg a tény, hogy az ún. budapesti nyilatkozatot tekintik az EBEÉ folyamat egyik gyökerének. A nyolcvanas években újra előtérbe került a lojalitás, ugyanakkor a sajátos nemzeti érdek képviselője is megjelent, például az ország IMF tagságával kapcsolatban, amelyet Moszkva nem nézett jó szemmel. 1985-ben, a VSZ meghosszabbítása időszakában is jellemző volt a lojalitás, az egység látszatának fenntartása, valamint a szövetséggel való azonosulás. 1988-89-ben felmerült az élenjáró jellemző, mint a későbbiekben is fontos identitás-elem. Ekkor a változások kezdeményezése is jellemezte a magyar politikát (amely már 1986-87-től körvonalazódott), hiszen ekkor vetette fel a magyar vezetés a szovjet csapatok kivonásának gondolatát. 1990-1991-ben, a

¹⁰ Ez alatt lényegében a politikai elitet értjük.

rendszerátvitel idején egyrészt megvalósult ekkorra a szovjet csapatok kivonására vonatkozó egyezmény aláírása, másrészt a rendszerátvitelt követően a hivatalba lépő Antall-kormány kezdeményezte a VSZ feloszlását. A magyar vezetés ezt követően már hangsúlyozta, hogy az ország a Nyugathoz tartozik, és az is, hogy visszatér Európába. Hangsúlyozták akkoriban az ország kisállami létét, mellyel párhuzamosan felvetették, hogy a méreténél nagyobb mértékben lehet befolyással az európai változásokra – amely nem biztos, hogy reális helyzetfelismerést takart. Geopolitikai elhelyezkedését tekintve, az országot Közép-Európa részeként említi – ez a csoport a „mi”, olyan államok csoportja, amelyek „sajátos történelmi tapasztalattal és tudással bírnak”. Kapcsolódnak Európa nyugati részéhez, tekintve, hogy a „nyugati civilizációs és kulturális hagyományainkra” nehezedett rá a szovjet befolyás.

3.2. A biztonsági önkép válsága és változása a NATO tagság ígéretéig

A VSZ megszűnését követően az ország biztonsági képe, identitása *ambivalens* volt, próbálta elhelyezni önmagát a megváltozott Európa térképén. A vizsgált dokumentumok alapján a magyar biztonsági képet, amely a VSZ idején fennállt, teljesen lezártnak tekintették, negatívan ítélték meg a vizsgált anyagok a korszakot (jellemzően felbukkant az Európa nyugati részétől való mesterséges leválasztás). Ugyanakkor, látva, hogy az euroatlanti integrációs szervezetek nem állnak készen a bővülésre, egy olyan köztes állapotba került az ország, ahol először önmagát kellett önállóan definiálnia – amelyre nem volt rákényszerülve a VSZ tagjaként. Bár földrajzilag adott volt a hovatartozás (kelet-közép-európai térség), mégis, inkább egyfajta „szürke zónába” (nem negatív értelemben) való tartozás érződik a korabeli vizsgált dokumentumokból. A „mi” és „ők” csoportok összetétele, az ország hovatartozása érdekes képet mutat. Egyrészt, földrajzilag determinált egy hovatartozás, ahogyan azt az előzőekben leírtuk. Ugyanakkor, a dokumentumokból érződik, hogy az ország csak részben érezte magát ide tartozónak: a demokratikus átalakulás tekintetében, amely meghatározó volt a kilencvenes évek elején, alapvetően kiemelkedett a térségből – saját bevallása szerint. Az írások alapján egyedülálló volt az ország helyzete, miután az instabil zónában egy stabil sziget volt, amelyet nem lehet egy kalap alatt említeni a többiekkel – tehát nem igazán találtuk meg a „mi” kategóriát, sőt, egy negatív „ők” kategória körvonalazódott. Ebbe a csoportba tartoznak azok a rendszerátvitel országok, amelyekben a demokratikus átalakulás lassabban meg, mint Magyarországon, több probléma merül fel, etnikai, vallási ellentétek találhatóak bennük, illetve szélsőségek is teret nyertek. Van egy pozitív „ők” csoport, mégpedig a Nyugat (vagy Európa), amely mindazt megtestesíti, amelyért Magyarország küzdött abban az időben, amellyel érdek

és értékközösséget látott, s amely intézményesen még nem nyitott az ország számára. Ezt nevezhetjük akár áhított „mi” csoportnak is. Így Magyarország, amely a Nyugat szemszögéből a többé-kevésbé egységes rendszerváltó országok „ők” csoportjába tartozott, úgy érezte, hogy mégis kilóg ebből a csoportból, s inkább a Nyugat része. Ha el akarjuk helyezni Magyarországot, valahol *a két csoport között* van: értékrendjét, fejlődését, a demokratikus átmenetben elfoglalt helyét tekintve közelebb érzi magát a nyugati részhez, mint a térséghez. Ugyanakkor azzal, hogy a dokumentumok hangsúlyozzák azt, hogy a demokrácia megszilárdulása és a térség országainak az euroatlanti integrációs szervezetekhez való csatlakozása nemzeti érdek is, arra utal, hogy nem akarja az ország magát teljesen különállónak tekinteni a térségben. Fontosnak tartja az ország a határain túl élő kisebbségek helyzetét, ám ez az elfogadott verzió szerint csak a jószomszédi viszonyokban játszik szerepet, nem a veszélyeztetettség-érzet alakulásában.

A VSZ örökség ebben az időszakban, mint a rossz múlt tűnik fel. Ami azonban mégis megmaradt, az az élenjáró ország szerepének felvétele, valamint a – ha lehet így fogalmazni – megfelelési kényszer. Annak bizonyítása, hogy Magyarország vallja azon értékeket, amelyek a nyugati országok számára is értékek – amellet, hogy az ország hagyományai, öröksége is ezt az utat mutatja. A hidegháborús időköt idézheti vissza az a leírás, amellyel az irományok operálnak. Soká és viszonylag részletesen taglalják, hogy milyen veszélyeket rejt a régió, miből adódhat az instabilitása. Ugyanakkor élesen kiemelik, hogy Magyarországra egy felhozott tényező sem igaz, az ország stabil. Már ekkor megjelenik egyfajta versenyhelyzet vizionálása, mégpedig a demokratikus átalakulás útján megtett mérföldkövek tekintetében – s ez a versenyhelyzet lehet az, amely miatt a dokumentumokban nem lelhető fel hangsúlyozottan a térségbeli szorosabb összefogás képe.

A rendszerváltozás időszakában, az 1993-as biztonságpolitikai alapelvek születéséig terjedő időszakra jellemző, hogy a VSZ idején fennállt biztonsági önképet – a vizsgált dokumentumok alapján – lezártnak, múltnak tekinteni, negatívan megítélve azt – tehát a korábbi önkép válságba került. Ugyanakkor az, hogy az euroatlanti integrációs szervezetek nem nyitották meg kapuikat azonnal, arra készítette Magyarországot, hogy önmagát, önálló érdekeit, külpolitikai, biztonságpolitikai helyét találja meg. Ezzel megszűnt az a háttér, amelyre a VSZ-en belül az ország támaszkodhatott – nem voltak egyértelmű elvárások. A kiútkeresés kapcsán a korábban említett kettős „mi” és kettős „ők” meghatározottság jelentették a nehézségeket. A VSZ-ben eltöltött időszakban jellemző a megfelelni akarás (lojalitás), valamint

a kezdeményező szerep érezhető a vizsgált időszak vitáiban is – az élenjáró, jó tanuló, jó teljesítményt nyújtó, stabil demokratikus szigetként feltűnő önképben.

3.3. A magyar biztonsági önkép formálódása a NATO tagság fényében

A NATO maga az 1994-ben újtárra induló PfP programmal segítséget nyújtott annak megértésében, hogy a biztonsági szférában mit is jelent a demokratikus átalakulás. A program maga *a közös hadgyakorlatokkal, képzésekkel, a nyitottság meghonosításával a honvédelmi tervezésben, valamint a civil kontroll gyakorlatba történő átültetésével szocializálta a NATO tagságra aspiráló államokat. Ezek az országok egy gyakorlati tanulási folyamaton keresztül láthatták, hogy az a NATO, amelyhez csatlakozni kívánnak, valójában milyen értékeket, folyamatokat testesít meg, és a fogalmakon mit ért a gyakorlatban.* Bár a program fogadtatása nem volt felhőtlen, mégis, később bebizonyította, hogy a szocializáció szempontjából hasznos volt. Az országgyűlési felszólalásokban megjelenik, hogy a részvételnek aktívnak kell lennie, bizonyítva az ország alkalmasságát esetleg a későbbi NATO tagságra. Felrajzolódik a *csatlakozásért folyó verseny képe*, amely három visegrádi ország (Lengyelország, Csehország és Magyarország) között folyt az elsőségért. Ehhez kapcsolódóan, megjelent, hogy a szövetség „*érettségi bizonyítványt*” állít ki az adott aspiránsról, sőt egyfajta versenyfutás van a térség országai között.

Az 1997-es meghívást követően *a magyar biztonsági portré egy új elemmel gazdagodott: a kimaradt szószólójának szerepét kívánta felvenni az ország.* 1998-ban, amikor már küszöbön állt a tagság, amikor az áhított „mi” csoportba integrálódhatott az ország, már nem volt kérdés a működő demokrácia megléte, az viszont igen, hogy a szövetségi – közös – érdekekkel és a tagsággal vállalt kötelezettségekkel is számolni kell ezek után. A NATO tagság pedig átjárja az egész biztonsági spektrumot: a fogalomértelmezéstől a konkrét politikáig. Ez utal a csoporthoz való tartozás érzésére. A NATO-ról kialakított kép pozitív: egyrészt a vágy és valóság kettőségnek szerepeltetése utal erre, de ezt erősíti a közös érdek említése, és az, hogy a tagságból adódóan a felszólaló úgy érzi, hogy az komplex módon fog hatni a magyar biztonság területére. A NATO-t ekkor a jövő, a fejlődés megtestesítőjeként látták. *A tagság küszöbön állásával már nem került hangsúlyozásra a demokrácia léte, vagy a szuverenitás, inkább az, hogy az ország egy új körbe kerül be, egyértelmű mi és ők képpel: a kimaradt országok, az új demokráciák adják az ők csoportot.*

A NATO-hoz való csatlakozás ígérete az 1998-as biztonságpolitikai koncepció kapcsán merült fel először markánsan. A kritériumoknak való minél teljesebb megfelelés vágya tükröződött a dokumentumokban – például amikor felvetődött, hogy nem kell-e megvárni a NATO stratégiai koncepcióját, és ahhoz igazítani a magyar biztonságpolitikai koncepciót. A saját nemzeti érdek körvonalazása mellett a biztonságpolitikai alapelvek hangsúlyozták az ország demokratikus voltát, békés szándékait, érezhető volt az értékközösség kiemelése is – így *biztonságpolitikai téren a NATO tagság küszöbön állása befolyást gyakorolt a biztonsági képre*. A NATO-tag Magyarország pedig értékrendjét tekintve megtalálta helyét az euroatlanti integrációs szervezetekbe való betagozódással.

A kilencvenes években a magyar biztonsági identitás íve egy köztes hovatarozástól, öndefiníciótól indult, s egy áhított csoportba való betagozódásig tartott. Ahogyan az a bizottsági, országgyűlési vitákban, illetve a dokumentumokban is tükröződött, *egyfajta megfelelési, verifikációs vágy végigkísérte a kilencvenes éveket.* Célként az euroatlanti integrációs szervezetekben való tagság lebegett – a dolgozat számára relevánsan a NATO. A rendszerváltó Magyarország számára a nyugati integráció volt az igazi lehetőség, s tekintve, hogy a nyugati integráció demokratikus elvekre épül, a kilencvenes évek elején hangsúlyozta a magyar politika, hogy a demokratikus átalakulás útján előre haladt, stabil demokratikus rendszert épített ki. Biztonsági portré-formálása tekintetében azonban nem volt kapaszkodója egészen 1994-ig, a PpP program megjelenéséig, s ezzel világosabbá váltak azok a kritériumok, amelyek teljesítése elvezethetett a tagsághoz. Az elvárás-rendszer hiányából adódó bizonytalanság érződött az 1993-as biztonságpolitikai alapelveknél. A bővítés kritériumainak megjelenését követően az ország tudatosan elindult azok teljesítése útján – mint egy jó tanuló. *A biztonsági identitást tekintve is világosan kirajzolódik a bizonytalan helyzettől a biztos helyig terjedő spektrum: míg 1993-ban egy viszonylag zavaros mi-ők rendszer körvonalazódott az alapelvekben, addig 1998-ban már egy konkrét hovatarozás jelent meg.* Így megerősíthető, hogy a NATO-hoz való csatlakozás ígérete, majd a NATO tagság maga befolyásolta a magyar biztonság-felfogást, valamint hatott a magyar biztonsági identitás (portré) kialakulására és jelenlegi formájára.

4. Főbb hivatkozások

- East-Central Europe after the Cold War. Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary in Search of Security. Cottey, Andrew (szerk.), St. Martin Press, New York, 1995
- A NATO-bővítés okai és céljai. NATO dokumentum a bővítésről. Collega, 1997. 4. szám
- A Varsói Szerződés szervezete. Dokumentumok 1955-1985. Dokumentumok. Szerk.: Roska István et al. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986
- ANTAL László (1976): A tartalomelemzés alapjai. Magvető Kiadó, Budapest
- ASMUS, Ronald D. (2003): A NATO kapunyitása. Zrínyi Kiadó, Budapest
- BÉKÉS Csaba (2004a): Magyar külpolitika a szovjet szövetségi rendszerben, 1968-1989. In Magyar külpolitika a 20. században. Szerk.: Gazdag Ferenc, Kiss J. László. Zrínyi Kiadó, Budapest
- BÉKÉS Csaba (2004b): Records of the meeting of the Warsaw Pact deputy foreign ministers. Introduction.
http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/DepFM_meetings/intro_bekes.htm. Letöltés dátuma: 2004. 08. 15.
- BORHI László (2007): „Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni” – az 1989-es átmenet nemzetközi összefüggései magyar források tükrében. IN: Külügyi Szemle, 2007 nyár-ősz
- BRZEZINKSI, Zbigniew K. (1967): The Soviet Bloc. Unity and conflict. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London, England
- CHECKEL, Jeffrey T. [1998]: Norms, institutions and national identity in contemporary Europe. ARENA Working Papers, WP 98/16
- DE WIJK, Rob (1997): A NATO az ezredforduló küszöbén. Küzdelem a konszenzusért. Hajja & Fiai Könyvkiadó Kft., Debrecen
- DEÁK Péter, Kuti György (1987): A Varsói Szerződés katonai doktrínájáról. IN: Külpolitika, 14. évfolyam, 3. szám
- Discourse theory in European politics. Identity, policy and governance. Eds.: Howarth, David, Torfing, Jacob (2005). Palgrave Macmillan Ltd., New York
- DOYLE, Michael M. (1996): Michael Doyle on the Democratic Peace Again. IN: Michael E. Brown, Sean M. Lynn-Jones, Steven E. Miller (szerk.): Debating the Democratic Peace. The MIT Press, London

- DUNAY Pál (1997a): A magyar biztonságpolitika 1990-1997. In: Biztonságpolitika. Szerk.: Császár Tibor, Fischer Ferenc, Gazdag Ferenc, Koós Anna, Szabolcs Ottó, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, ELTE BTK, Magyar Történelmi Társulat, Budapest
- DUNAY Pál (1997b): NATO-hitviták Magyarországon. In: Dunay Pál, Gazdag Ferenc: Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete. Tanulmányok és dokumentumok. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest
- Euro-atlanti kihívások: biztonság- és külpolitikai tanulmányok. (2001) Szerk.: Dérer Miklós et al. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest
- FIERKE, K. M., Antje Wiener (1999): Constructing institutional interests: EU and NATO enlargement. European University Institute, Working Paper RSC No 99/14. <http://econ.tu.ac.th/class/archan/somboon/on%20eu%20enlargement/fierke.pdf>.
Letöltés dátuma: 2004. 12.08.
- FÜR Lajos (2003): A VSZ végnapjai – magyar szemmel. Kairon Kiadó, Budapest
- GAZDAG Ferenc (2004): Szövetségtől szövetségig: Magyarország útja a Varsói Szerződéstől a NATO-ig. In: Magyar külpolitika a 20. században. Szerk.: Gazdag Ferenc, Kiss J. László. Zrínyi Kiadó, Budapest
- GORKA Sebestyén (1997): A parlamenti pártok biztonságpolitikai irányvonala és elképzelései. In: Parlamenti pártok és szakpolitikák (1994-1997), Magyar Politikai Intézet, MAP füzetek 1, Budapest
- GOSZTONYI Péter (1993): A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989. Európa Könyvkiadó, Budapest
- GÖMBÖS János (1997): Magyarország és a NATO. Star PR Ügynökség, Budapest
- GYURICZA Béla (1999): Magyarország biztonsági stratégiája és védelempolitikája. In: A NATO-tag Magyarország. Szerk.: Joó Rudolf. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest
- HARDI Péter (1990): A kelet-európai hatalmi vákuum. In: Mozgó Világ 1990. március, XVI. évf. 3. szám
- HÉJJA István (1999): Magyarország NATO-tagságának sajátosságai. Társadalom és Honvédelem, NATO különszám 1999. 2. szám
- HELLER Mária, Rényi Ágnes (2003): Public debate in Hungary on the NATO alliance. In: Kovács András, Ruth Wodak (szerk): NATO, neutrality and national identity. The case of Austria and Hungary. Böhlau, Bécs
- HOPF, Ted (1998): The Promise of Constructivism in International Relations Theory. International Security, 23. évf., 1. szám

- HORN Gyula (1988): A világpolitikai biztonság új koncepciójához. IN: Külpolitika, 15. évf. 2. szám
- HORN Gyula (1989): Változó világ, változó Európa, változó magyar külpolitika. IN: Külpolitika, 16. évf. 4. szám
- HORN Gyula (1991): Cölöpök. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest
- JUHÁSZ Erika (1999): Magyarország NATO-csatlakozása. Politikatörténeti áttekintés. In: A NATO és a magyar politika. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- KATZENSTEIN, Peter (1996): Cultural norms and national security: police and military in postwar Japan. Ithaca: Cornell University Press
- KRAMER, Mark N. (1984): Civil-military relations in the Warsaw Pact: the East European component. IN: International Affairs, 61. évf., 1. szám
- KRAMER, Mark N. (2004): The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union (Part 2). IN: Journal of Cold War Studies, 2004 ősz, 6. évf. 4. szám
- KRAMER, Mark N. (2005): The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union (Part 3). IN: Journal of Cold War Studies, 2005 tél, 7. évf. 1. szám
- KROTZ, Ulrich (2002): National role conceptions and foreign policies: France and Germany compared. <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/Krotz.pdf>. Letöltés dátuma: 2005. 03. 22.
- KUBÁLKOVÁ, Vendulka (2001): Foreign policy in a constructed world. M.E. Sharpe Armonk, New York
- Magyarország öt éve a NATO-ban (2004), Szerk.: Szenes Zoltán et al., Zrínyi Kiadó, Budapest
- MATUS János (1999): Az európai és euroatlanti csatlakozás hatása Magyarország biztonságára. In: A NATO és a magyar politika. Magyarország az ezredfordulón. Szerk: Glatz Ferenc. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- MATUS János-Szenes Zoltán: A NATO és az európai biztonság. In: Iskolakultúra, 1998. 4. szám
- MCSWEENEY, Bill (1999): Security, identity and interest. A sociology of international relations. Cambridge University Press, Cambridge
- MEISZTER Dávid (1993b): Biztonságpolitikánk a gyakorlatban. Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány, Budapest

- MICHTA, Andrew A. (1992): East-Central Europe after the Warsaw Pact: security dilemmas in the 1990s. Greenwood, London
- NAGY László (1999): Azonosságok és különbségek a „visegrádi csoport” országainak biztonsági koncepcióiban. Társadalom és Honvédelem, 1999. 2. szám
- ONUF, Nicholas (1998): Constructivism: A User's Manual. In: Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowert (szerk.): International Relations in a Constructed World. London, M.E. Sharpe
- Országgyűlés és NATO-csatlakozás. Szerk.: Földeák Iván, Tüzes Károly. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1998
- Partnerség a békéért. A NATO-tag Magyarország új biztonságpolitikai irányzatai. In: Tények könyve NATO. Szerk.: Kereszty András. Greger-Delacroix Kiadó, Budapest, 1997
- PIETSCH Lajos (1998): Magyarország és a NATO: Esszé, dokumentumok, kronológia. Magyar Atlanti Tanács, Budapest
- PÓTI László (1999): A szovjet Kelet-Európa politika a Gorbacsov-korszakban, 1985-1991. Ph.D. értekezés, Budapest
- PÓTI László, Takács Judit [2005]: The case of schizophrenic musterknabe: comparing the Hungarian and the European security strategy. In: The security strategies of the Austria, Czech Republic, Hungary and Slovakia in the context of the European security strategy. Polygraphic Department MoD SR, Bratislava
- PIRITYI Sándor (1997): NATO – Varsói Szerződés – párhuzamos történet. 1949-1991. In: Tények könyve – NATO, szerk.: Kereszty András, Greger-Delacroix, Budapest
- PRITZ Pál (2004): Magyarország külpolitikája a 20. században. In: Magyar külpolitika a 20. században. Szerk.: Gazdag Ferenc, Kiss J. László. Zrínyi Kiadó, Budapest
- REUS-SMIT, Christian (2000).: Constructivism. In: Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True: Theories of International Relations. 2. kiadás, Palgrave, NY, USA
- SCHIMMELFENNIG, Frank (1998): NATO Enlargement: A constructivist explanation. In: Security Studies, 8. évf., 2-3. szám
- SZŐNYI István (1997): The Partnership for Peace as a process of adaptation. <http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/szonyi.pdf>. Letöltés ideje: 2004. 09. 10.
- SZŐNYI István (1998): A NATO reformja: viták, válságok, egyezkedés. Külpolitika, 1998. 4. szám
- Szövetségben a NATO-val: a XXI. Századi magyar biztonságpolitika. (2001) Szerk.: Földeák Iván, Tüzes Károly. Magyar Országgyűlés, Budapest

- SZUVOROV, Viktor (1982): Inside the Soviet Army.
<http://nobsblog.blogspot.com/2001/04/inside-soviet-army-i-by-victor-suvorov.html#warsaw-treaty> Letöltés ideje: 2005. 03. 12.
- The culture of national security: Norms and identity in world politics. Ed.: Peter J. Katzenstein. Columbia University Press, New York, 1996
- TÖRŐ Csaba (1999): Hungarian domestic debates over NATO membership. EU Working Papers, 4/99
- VAN HAM, Peter (2001): Security and Culture, of Why NATO won't Last. Security Dialogue, 32. évfolyam, 4. szám
- VODAK, Ruth, Cillia, Rudolph de, Reisigl, Martin, Liebhart, Karin (1999): The discursive construction of national identity. Edinburgh University Press Ltd., Edinburgh
- WENDT, Alexander (1992): Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. International Organization, 46. évfolyam, 2. szám
- WENDT, Alexander (1995): Constructing International Politics, International Security 20. évf. 1. szám
- WOOD, Linda A., Kroger, Rolf O. (2000): Doing discourse analysis. Methods for studying action in talk and text. Sage Publications Inc., USA

Dokumentumok

3617. számú határozati javaslat: A Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának elveiről és főbb feladatairól
5699. számú határozati javaslat: A Magyar Köztársaság biztonságpolitikája az 1990-es években.
8624. számú határozati javaslat a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájáról
8959. számú határozati javaslat a Magyar Köztársaság biztonságpolitikai alapelveiről
- 94/1998. (XII. 29.) sz. OGY határozat: A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikai alapelveiről
- A Honvédelmi bizottság 1998. december 16-án tartott ülésének jegyzőkönyve
- A Külügyi bizottság 1985. április 16-i ülésének jegyzőkönyve
- A Magyar Népköztársaság biztonságpolitikai helyzete és katonai tennivalók.
- A Politikai Bizottság 1955. május 5-i ülésének jegyzőkönyve; MOL, 276. f., 53/229. ő. e.
- A szövetség stratégiai koncepciója. In: NATO dokumentumok 1994-1999. SVKI Budapest 1999.

- A Varsói Szerződés fejlesztésével összefüggő időszerű kérdések. 1988.
- A Varsói Szerződés tagállamai Politikai Tanácskozó Testülete varsói ülésének nyilatkozata az európai enyhülésért és biztonságért, az egyetemes béke megszilárdításáért folytatott harc időszerű kérdéseiről és feladatairól. 1980. május 15.
- A VSZ hatályának meghosszabbítása. MOL KÜM TÜK 002877. 1984. V. 9.
- A VSZ hatályának meghosszabbítása. MOL KÜM TÜK 003868/5. 1984. 07. 12.
- Az 54/1990 (VII. 3.) határozat a Magyar Köztársaság és a Varsói Szerződésviszonyáról
- Az Észak-atlanti Tanács miniszteri szintű ülése. Brüsszel, 1995. december 5. In: NATO dokumentumok 1994-1999. SVKI Budapest 1999.
- Az Észak-atlanti Tanács miniszteri ülése. Brüsszel, 1994. december 1. In: NATO dokumentumok 1994-1999. SVKI Budapest 1999.
- Az Országgyűlés nyári rendkívüli ülészakának 10. ülésnapja 1997. július 15.
- Az Országgyűlés őszi ülészakának 35. ülésnapja. 1993. december 13.
- Az Országgyűlés tavaszi ülészakának 6. ülésnapja 1993. február 16.
- AZ Országgyűlés 17. ülésnapja. 1990. június 26.
- Az Országgyűlés 1993. 02. 16-án tartott ülésének jegyzőkönyve.
- Az Országgyűlés 1998. december 15-ei ülésének jegyzőkönyve.
- Az Országgyűlés 32. ülése, 1985. április 19-én, pénteken. Az 1980. évi június hó 27-ére összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. II. kötet. 19-32. ülés (1983. III. 24. – 1985. IV. 19.), Budapest, 1986.
- Az Országgyűlés 42. ülésnapja. Országgyűlési napló. 1994. december 5.
- Az Országgyűlés honvédelmi bizottságának 1998. december 9-én tartott ülésének jegyzőkönyve
- Bényi József külügyminiszter-helyettes felszólalása a külügyminiszter-helyettesek varsói találkozóján. 1987. június 30
- Czinege Lajos honvédelmi miniszter jelentése az MSZMP PB-nek az Andrej Grecskó marsallal, a VSZ EFE főparancsnokával folytatott tárgyalásról. 1964. október 21-27. <http://www.php.isn.ethz.ch/collections/colltopic.cfm?lng=en&id=17077&navinfo=15711>. Letöltés ideje: 2007. 10. 10.
- Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához, az európai béke és biztonság, valamint együttműködés kérdéseiről. 1967. január 17. http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_13/docs/13-12.pdf. Letöltés ideje: 2005. 11. 16.

- Észrevételek a VSZ hatálya meghosszabbítására vonatkozó lengyel jegyzőkönyv-tervezethez.
MOL KÜM TÜK 003868/9. 1984. 08. 29.
- Feljegyzés – Miniszterhelyettesi konzultáció az ENSZ Közgyűlés 44. ülészaka témájában
(Minszk, 1989. július 11-13.)
- Feljegyzés a külügyminiszter-helyettesek varsói találkozójáról. 1983. december 20-21.
http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/DepFM_docs/22_004465-55-1983.pdf. Letöltés ideje: 2005. 11. 16.
- Feljegyzés. Tárgy: A VSZ együttműködési mechanizmusa fejlesztésével foglalkozó szakértői tanácskozás (Moszkva, 1988. december 8-10.)
<http://www.php.isn.ethz.ch/collections/colltopic.cfm?lng=en&id=16972&navinfo=15711>. Letöltés ideje: 2005. 11. 16.
- Feljegyzés. Tárgy: VSZ külügyminiszter-helyettesi konzultáció az USA-ról.
<http://www.php.isn.ethz.ch/collections/colltopic.cfm?lng=en&id=17475&navinfo=15700>. Letöltés ideje: 2005. 11. 16.
- H. Jaroszek, lengyel külügyminiszter-helyettes közlései a VSZ-szel kapcsolatban. MOL KÜM TÜK 002877/1. 1984. 10. 1.
- Indoklás a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló Országgyűlési határozati javaslatához
- Javalsat a VSZ meghosszabbítással foglalkozó munkacsoport első ülésén képviselendő magyar álláspontra. MOL KÜM TÜK 003868/3. 1984. 07. 09.
- Javaslat a VSZ meghosszabbítással foglalkozó munkacsoport második ülésén képviselendő magyar álláspontra. MOL KÜM TÜK 003868/10. 1984. 08. 30.
- Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 13-án tartott üléséről.
http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_13/docs/13-13.pdf. Letöltés ideje: 2005. 11. 15.
- Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. május 16-án megtartott üléséről.
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés 1993. március 2-ai üléséről.
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés honvédelmi és külügyi bizottságának 1992. május 13-án, szerdán, 13 órakor, az Országház Kongresszusi termében megtartott együttes üléséről
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés külügyi bizottságának 1998. december 16-án megtartott üléséről
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Külügyi bizottságának 1998. december 9-én tartott üléséről

- Jelentés a külügyminiszter helyettesek varsói találkozájáról. 1986. szeptember 2.
http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/DepFM_docs/09-02-1986.pdf.
Letöltés ideje: 2005. 11. 16.
- Jelentés a Politikai Bizottságnak a Varsói Szerződés tagállamai külügyminiszter-helyetteseinek Moszkvában megtartott értekezleteiről. 1966. február.
http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/DepFM_docs/1_M-KS-288-f-5-cs-388-1966.pdf. Letöltés ideje: 2005. 11. 15.
- Jelentés a Varsói Szerződés tagállamai külügyminiszter-helyetteseinek moszkvai találkozájáról (1989. június 7-8.)
- Jelentés a VSZ időbeli hatályának meghosszabbításával foglalkozó sokoldalú szakértői munkacsoport első üléséről. MOL KÜM TÜK 003868/6. 1984. 07. 13.
- Jelentés az MSZMP KB Politikai Bizottságának és a Kormányának a Varsói Szerződés tagállamai külügyminiszter-helyetteseinek 1970. január 26-27-i szófiai találkozájáról.
<http://www.php.isn.ethz.ch/collections/colltopic.cfm?lng=en&id=17267&navinfo=15700>. Letöltés ideje: 2005. 11. 06.
- Jelentés az MSZMP politikai bizottságának a külügyminiszter-helyettesek találkozájáról. 1964. december 10.
http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/DepFM_docs/0_M-KS-288-f-5-354-1964.pdf. Letöltés ideje: 2005. 11. 06.
- Jeszenszky Géza külügyminiszter felszólalása az Országgyűlés 1991. október 15-i ülésnapján.
- Lengyel kezdeményezés a Varsói Szerződés időbeli hatályának meghosszabbítására. MOL KÜM TÜK 003868. 1984. 06. 27.
- Nyilatkozat az Észak-atlanti Tanács ülésén résztvevő állam- és kormányfők csúcsertekezletéről. 1994. január 10-11, Brüsszel
- Nyilatkozat az Észak-atlanti Tanács ülésén résztvevő állam- és kormányfők csúcsertekezletéről. 1990. július 5-6.
- Nyilatkozat. Partnerségi viszony a közép- és kelet-európai országokkal. Koppenhága, 1991. június 6-7.
- Országgyűlés honvédelmi bizottságának 1998. december 9-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből való
- Policy Statement on NATO Expansion. 1996. május 20.
- Roska István külügyminiszter-helyettes felszólalása a bukaresti külügyminiszter-helyettesek találkozáján, 1983. január 27-28-án.

http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_3/DepFM_docs/18_005834-1-1983_B.pdf. Letöltés ideje: 2005. 11. 06.

The Alliance's Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council. Róma, 1991. november 7-8.

5. Publikációk jegyzéke

A demokratikus béke koncepciója az új nemzetközi rendszerben. Corvinus jubileumi kötet. *Várható megjelenés: 2008. október.*

A diszkrimináció tilalma fogalmának új elemei: az életkor, a fogyatékoság és a szexuális orientáció szerinti diszkrimináció. *Acta Humana*, 14. évf. 1-2. szám, 2003., 120-133. old.

The Evolution of the Belgian Federation and its Foreign Policy Traits. *Külföldi Szemle*, No. 2., 2002., 167-198. old.

A klasszikus hidegháború időszaka 1945–1962. Diplomáciatörténeti szöveggyűjtemény. BKAE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest, 2001. A kötet szerkesztői: Kemenszky Ágnes, Csicsmann László, Kőváriné Ignáth Éva, Horváth Jenő. *Példák a szerkesztett, és bevezetővel ellátott részekből: A NATO létrehozása, A Varsói Szerződés, Az ENSZ Alapokmánya; Churchill és a hidegháború kialakulása, A japán kérdés, A koreai háború.*